

Kelten

Mededelingen van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies

nummer 71 / oktober 2016

Colofon

Kelten

Mededelingen van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies.

ISSN 0924 7262

Een uitgave van
Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies
Choristenpad 42
3766 BC Soest

Internet
www.vanhamel.nl

E-mailadressen bestuur
Voorzitter@vanhamel.nl
Secretariaat@vanhamel.nl
Penningmeester@vanhamel.nl

Beschermvrouwe
dr. Leni van Strien-Gerritsen

Redactie
Lian Blasse (hoofdredactie), Tino Oudesluijs, Bart Jaski, Anouk Nuyten, Linus Band-Dijkstra, Lars Nooij, Manouk van den Berg en Dennis Groenewegen.

Redactieadres
Choristenpad 42
3766 BC Soest
E-mail: *redactie@vanhamel.nl*

Verschijning
Kelten verschijnt driemaal per jaar, rond februari, juli en oktober, gevolgd door het papieren jaarblad.

Kopijsluitingsdatum
Twee maanden voor de verschijningsdatum.

Cover
Concarneau, Bretagne (zie het artikel van Johan Hellinx in dit nummer). Foto: Mat's Eye, Flickr: *www.flickr.com/photos/matte0ne/8085241132/in/photostream* (CC-BY-2.0).

Kelten wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies. Voor gesigneerde bijdragen zijn de desbetreffende auteurs verantwoordelijk.

Inhoudsopgave

Artikelen

Recensies en verslagen

Nieuws en activiteiten

Informatie voor begunstigers:

Als begunstiger van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies ontvangt u viermaal per jaar *Kelten*. Zo wordt u op de hoogte gehouden van alles wat er te doen is op het gebied van uw interesse. Daarnaast krijgen begunstigers kortingen bij lezingen en evenementen die de stichting organiseert. Als u de stichting een warm hart toedraagt, kunt u ook 'beschermer-begunstiger' of 'begunstiger voor het leven' worden. Net als bij bijzondere donaties wordt uw naam dan, indien u dat wenst, in *Kelten* vermeld (u kunt dit aan de penningmeester laten weten).

Begunstigers	€ 28	(€ 34 buiten de Benelux)
Musea en instellingen	€ 67,50	(€ 76 buiten de Benelux)
Beschermer-begunstiger	€ 90	
Begunstiger voor het leven	€ 450	

U kunt begunstiger worden door het gewenste bedrag over te maken op girorekening NL89 INGB 0003 1537 31 (BIC: INGBNL 2A voor betalingen uit het buitenland) ten name van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies te Utrecht, o.v.v. 'nieuwe begunstiger'. Gelieve aansluitend een e-mail met adresgegevens te sturen naar penningmeester@vanhamel.nl.

De bedragen gelden per kalenderjaar. Opzegging dient voor het ingaan van de nieuwe termijn, dat wil zeggen vóór 1 januari, te gebeuren.

ARTIKEL: LITERATUUR

Bretagne voor dummies: de Morbihan gezien door Duitse ogen

JOHAN HELLINX

Als je af en toe op vakantie gaat in Bretagne, valt het op dat het vaak buitenlanders zijn die zich beter thuis voelen in Bretagne dan de Fransen zelf. Getuigen daarvan zijn bijvoorbeeld de talrijke B&B's die gerund worden door Nederlanders, Britten of Belgen. Ook Duitsers schieten graag wortel in de streek, want net als vele anderen voelen ze zich aangetrokken door de Keltische *roots* van Bretagne. En de plaatselijke VVV's doen dan ook maar al te graag de pre-Keltische megalieten, de plaatselijke producenten van cider of souvenirs en de eeuwige zoekers naar spiritualiteit in het plaatje passen. Sedert een jaar of vijf hebben onze Oosterburen nog een reden te meer om hun vakantie in Bretagne door te brengen: in 2012 publiceerde een toen nog onbekende Duitse schrijver een politieroman die zich afspeelde in en rond Concarneau, onder de titel *Bretonische Verhältnisse*.

Het hoofdpersonage was commissaris Georges Dupin en de schrijver zelf publiceerde zijn roman onder de verhullende schuilnaam Jean-Luc Bannalec. Ondertussen zijn de Duitsers al te weten gekomen dat onder dat pseudoniem één van de directeurs van de bekende Fischer Verlag schuilging, namelijk Jörg Bong (in 1966 geboren te Bonn). Bovendien kreeg de roman in sneltreinvaart een aantal opvolgers, waarin we Dupin aan het werk zien in Guérande, de Glénans en de Monts d'Arrée. Bretonser kan dus niet. En net als Bong werd commissaris Dupin bekend in heel Duitsland. De Parijse commissaris die het aan de stok kreeg met een Parijse burgemeester – later Franse eerste minister – en als straf daarvoor overgeplaatst werd naar Concarneau, probeert in al die romans niet alleen misdaden op te lossen, maar ook zich te integreren in Bretagne. Ondertussen verschenen er een aantal verfilmingen op televisie en kwam 'Bretonse Verhoudingen' ook al in Nederlandse vertaling uit.

Meteen kwam ook de eerste kritiek: wéér een politieromanreeks! *So what?* En inderdaad is het intrige van Bannalecs romans niet altijd even stevig. Wie gelooft er bijvoorbeeld dat ondernemer Lukas Lefort van de Glénans (nu beschermd natuurgebied) één groot vakantiepark kan maken, inclusief hotels, jachthavens en een brug tussen alle eilanden van de archipel? De sterkte van de romans ligt volgens mij dan ook in het feit dat de lezer ook kennis maakt met Bretonse tradities en vaak even kan glimlachen als Bannalec die relativeert. Door de personages komt de Bretonse sfeer wèl tot haar recht. En precies hierbij zou ik even willen stilstaan: hoe komt het dat de Duitsers zich zo interesseren voor het Bretagne van Jean-Luc Bannalec? En wat vindt Bannalec zèlf zo boeiend aan Bretagne? Een persoonlijke wandeling dus door het œuvre van de Duitse Keltofiel.

Bretagne: net dat ietsje anders...

Als je de romans van Jean-Luc Bannalec leest, besef je dat Bretagne interessant is voor onze Oosterburen omdat ze er een totaal exotisch land in zien, waarvan de geschiedenis, cultuur en taal – uiteraard – grondig verschillen van die van Duitsland, maar ook van de rest van Frankrijk. Commissaris Dupin wordt neergezet als een typische Fransman: een echte Parijzenaar uit het zesde arrondissement, opgegroeid in de schaduw van de Jardin du Luxembourg. Nu hij naar Concarneau overgeplaatst is, tracht hij tevergeefs van de nood een deugd te maken en een goede Breton te worden. Maar zich inburgeren lukt niet zo meteen. Zo woont hij om te beginnen pas sinds vier jaar in Concarneau, en zal hij dus nooit doorgaan voor een echte *local*. En daar wijzen èchte Bretons hem voortdurend op. Voor hen is en blijft Dupin een vreemdeling. In Bretagne ben je echte Breton sinds generaties, ofwel ben je net aangekomen... Bovendien blijft Dupin koppig vasthouden aan een aantal typisch Franse tradities: hij houdt van zijn café met croissant 's morgens – Bannalec gebruikt trouwens graag Franse termen in zijn romans, zoals *commissariat de police*, *plateau de fruits de mer*, etc. Hij bouwt ook niet alleen een spanning op tussen Bretonse en Franse kost, maar zet ook in op het contrast met het Duitse ontbijt, met zwaardere kost zoals ècht brood met kaas en ham. Duitsers ontbijten gewoon thuis, terwijl Dupin daarvoor graag naar zijn stamcafé gaat. 's Middags mag het voor Dupin een broodje zijn, of 's avonds een steak-entrecôte. Typisch Frans dus. Maar gaandeweg leert de lezer dat Bretons echt wel andere kost eten: pannenkoeken, zeevruchten, gerechten met veel vis, kreeft... eten dus dat Duitsers enkel in Bretagne zien. En dan nog: bereid met massa's boter en niet met olie zoals in de rest van Frankrijk. Door al die culinaire details ontdekken de Duitse lezers dat Bretagne grondig verschilt van hun land, maar ook van Frankrijk. Hoezeer Dupin zich aan die traditie probeert aan te passen, voor de Bretons van Concarneau blijft hij toch een echte *Parisien*.

Nog een ander verschil tussen Duitsland en Bretagne: je bent altijd dicht bij de zee. Voor een Duitser is de nabijheid van zee en strand niet zo vanzelfsprekend en net daarvoor komen ze naar Bretagne op vakantie. Jean-Luc Bannalec kon dus de locatie van zijn romans niet beter kiezen. Met poëtische volzinnen schildert hij de prachtige rotskusten of zandstranden van de streek. Wanneer hij Concarneau beschrijft, heeft hij het enkel over de haven met de vissersboten, niet over de winkeltjes en cafeetjes in de binnenstad bijvoorbeeld.

Bannalec ziet dus duidelijk Bretagne door de ogen van een Duitse toerist. En dan komen ook de clichés naar boven. Een echte Breton is geobsedeerd door het steeds wisselende weer in zijn streek – en het is altijd mooi weer in Bretagne, soms zelfs vier of vijf keer per dag volgens het spreekwoord dat Bannalec citeert (want onze Bretonse specialisten zijn het oneens over het juiste aantal). Maar alleen diezelfde echte Bretons hebben dan weer het recht om over het slechte weer te klagen, of kennen het juiste aantal eilandjes die deel uitmaken van de Glénanarchipel. Maar ook serieuzere onderwerpen passeren de revue: cider en *lambig* (elementair voor de Bretonse identiteit volgens Bannalec), de milieuvervuiling en algenplagen op de stranden, duurzaam toerisme, noem maar op. Maar ook aan zijn krant herken je de echte Breton: ofwel leest die *Ouest-France*, ofwel *Le Télégramme* (“voor het zeer locale nieuws”. En dan ontpopt Bannalec zich weer tot een echte psycholoog, bijvoorbeeld wanneer hij beschrijft hoe Bretons niet graag over hun gevoelens praten en hoe ze hun gevoeligheid verstoppen achter een masker van onverschilligheid en boertigheid, maar steeds bereid zijn om aan zelfspot te doen. En het spreekwoordelijke Bretonse individualisme kan toch ook niet verhinderen dat er op sommige plaatsen meer verenigingen dan inwoners zijn. En nu we het toch over de plaatselijke media hebben: Bannalec doet uitschijnen dat de televisiezender TV-Breizh – een platte commerciële zender die enkel in het Frans uitzendt – de culturele trots is van elke rechtgeaarde Breton... even niet opgelet wellicht?

Hele en halve waarheden

Als je een roman wil lokaliseren in een typisch land zoals Bretagne, doe je dat om te beginnen door echte Bretonse toponiemen en familienamen te gebruiken. Wat de plaatsnamen betreft, klopt het plaatje bij Bannalec: plaatsen als Guérande, Concarneau, Pont-Aven of de Glénanarchipel worden natuurgetrouw beschreven. Voor Concarneau gebruikt Bannalec steevast ook de omschrijving “de prachtige blauwe stad”, net die slogan die het plaatselijke Office de Tourisme op zijn website heeft staan. Meteen legt hij ook de Keltische etymologie uit van plaatsnamen zoals Penn-ar-Bed, Morbihan, Arvor en Argoad, fort Cigogne – een verbastering van *seizh kogn*, de zevenhoek, correct! Alleen weet ik niet of alle specialisten akkoord zullen gaan met de verklaring voor Penn-ar-Bed, namelijk niet *finis terrae* maar *penn kentañ ar bed*. Als we Bannalec mogen geloven, waren de oude Kelten van mening dat de wereld begon en niet ophield in Bretagne.

Met de familienamen is het anders gesteld: ofwel hebben personages een Franse naam (Francine Lajoux, Charles Sauré, Camille de Denis), ofwel een echte Bretonse (Bernez Garreg, Nolwenn, Solenn Nuz). Bannalec heeft wel een rijke verbeelding: in de Finistère moeten er volgens mij niet al te veel mensen rondlopen met (gefantaseerde) namen als Fragan Delon, Arzhvaelig, Kireg Goulch of Ewen Savoir. De prefect van het departement heet overigens Lug Locmariaquer, waarbij Bannalec een plaatsnaam gebruikt als familienaam, in combinatie met de naam van een Keltische godheid dan nog. Maar ja, de schuilnaam Bannalec zelf is ook een toponiem uit de verre omgeving van Concarneau. Je merkt dus dat niet de correctheid, maar wel de *couleur locale* doorslaggevend is voor het gebruik van typische familienamen die de Duitse lezer doen geloven in de authenticiteit van het verhaal. Hoe onuitspreekbaarder, hoe beter: zo probeert commissaris Dupin tevergeefs al jaren de naam De Marc’hallac’h correct uit te spreken, en dat belet hem natuurlijk des te meer om door te gaan voor een echte

Breton. Soms drijft Bannalec het spelletje ècht wel te ver: wat immers te denken van een (Hollands!) meisje dat luistert naar de naam Funny Daerlen, of de directeur van het *Institut Marine* (sic) van Concarneau, die door het leven gaat met de onmogelijke Vlaams-Bretonse naam Yves Du Berre-Ryckeboerec?

Hetzelfde spelletje met hele en halve waarheden speelt Bannalec ook wanneer hij het heeft over de School van Pont-Aven. Pierre-Louis Pennec, het slachtoffer in die roman (91 jaar oud, doodziek en toch nog vermoord, je kan Bretons niet van luiheid beschuldigen!) is eigenaar van het *Hôtel Central*, dat op het einde van de negentiende eeuw onderdak bood aan schilders zoals Gauguin, Sérusier en Meyer De Haan, die in Pont-Aven hun schildersezel opzetten. Tenminste, volgens Bannalecs verklaring; in de officiële handboeken vind je dat dat hotel Gloanec heette. Waarom we de juiste naam niet mogen vernemen in de roman, is niet duidelijk: wellicht kreeg Bannalec de toestemming niet van de eigenaar. Het gevolg hiervan: massa's Duitse toeristen die in Pont-Aven wanhopig op zoek zijn naar het *Hôtel Central*, dat gewoon niet bestaat! Wel reëel is dan weer Dupins stamcafé in Concarneau, de Amiral, op het plein vlakbij de Ville Close, waar trouwens ook Maigret zijn *café* kwam drinken in de romans van Georges Simenon. Bij deze dus: even informeren als je iets wil gaan drinken in een café uit één van Bannalecs romans!

Één belangrijk detail vergeet Jean-Luc Bannalec wel te vermelden als hij het heeft over het speciale karakter van Bretagne: de Keltische taal die er gesproken wordt. Heel weinig personages van Bannalec spreken Bretons. Zo heeft de dokter van Dupin liever dat je hem aanspreekt met Bernez in plaats van Bernard. Ook de twee politiebootjes hebben Bretonse namen, Bir (pijl) en Luc'hed (bliksem). Maar het enige personage waarvan expliciet vermeld wordt dat het echt Bretons praat, is de notaris, mevrouw de Denis (BV). Verder is er nog wel André Pennec, die in zijn jeugd deel uitmaakte van Emgann, het *Armée bretonne révolutionnaire*, dat in de jaren zeventig aanslagen pleegde. Maar ook dat is een halve waarheid, want het links-nationalistische Emgann bestond in die tijd nog niet, en de bomaanslagen waarnaar Bannalec verwijst waren het werk van het FLB (*Front de Libération de Bretagne*). Bannalec heeft dus blijkbaar net zoals velen van zijn landgenoten al moeite genoeg met het Frans om nog oog te hebben voor locals die Bretons spreken. Eerlijkheidshalve moeten we helaas opmerken dat Duitse toeristen in de streek van Concarneau helaas ook weinig Bretons opvangen. Voor velen is het Bretons een dode taal en dat is precies hetgeen Bannalec ons wil doen geloven. Hier en daar toch een citaatje, zoals "*an douar so kozh, med n'eo ket sod*" (de aarde is oud, maar daarom niet gek), maar die komen gewoon van het Internet.

Toch meer dan clichés

Nochtans leren we heel wat bij over Bretagne in de romans van Jean-Luc Bannalec. Het personage bij uitstek dat de lezer (en Dupin) vertrouwd wil maken met de Bretonse tradities en geesteskronkels, is diens secretaresse Nolwenn. Met zo'n voornaam kan je niet anders dan dicht bij de locals staan; bovendien is ze nog gehuwd met een echte Breton, wiens voornaamste bezigheid er trouwens in bestaat "ooit eens een zaakje voor iemand te hebben opgeknapt". Niets Bretons is haar dus vreemd en op het gebied van wat er in Concarneau en omstreken aan de hand is, is ze onklopbaar. Ze is een specialist op het gebied van de oude gezegden (*Ma fell dit deskiñ pediñ, kae war vor* "Als je wil leren hoe je moet bidden, word dan zeeman". Zij zal zich zeer nuttig maken bij Dupins pogingen om zich te integreren in de plaatselijke gemeenschap. En wat ze aan Dupin leert, leert ze ook aan ons. Zo geeft ze bijvoorbeeld een heuse geschiedenisles over Jeannette Belleville, bijgenaamd Tigrez Vreizh, een pirate die de strijd aanging met de Fransen toen Bretagne nog zelfstandig was en een beetje aan de Duinkerkse Vlaming Jan Bart (1650-1702) doet denken, die weliswaar in dienst stond van Lodewijk XIV, maar het bleef vertikken Frans te spreken met "zijn" koning. Nolwenn is het ook die ons leert dat Bretagne pas in 1532 bij Frankrijk gevoegd werd: "pas 500 jaar geleden, die aanhechting" en dat het Caesar was die de Veneti versloeg. Hetgeen Bannalec dus mist door het Bretons niet te vermelden, maakt hij goed door zijn kennis van de Bretonse geschiedenis.

Toch blijft Bannalec Bretagne vaak zien door de ogen van een oppervlakkige Duitse toerist. Je merkt het al als je de kaft van zijn boeken bekijkt, waar het gaat over een *sagenumwobene und märchenhafte Inselwelt*; "Pont-Aven, een stadje van schilders, met een vleugje druïdes en menhirs" dus. Af en toe krijg je als toetje een Bretonse vertelling, zoals het bekende *Gwrac'h al Loc'h*, maar dan in een simpele vorm. Bretagne blijft bij Bannalec een pittoreske vakantiebestemming. Het blijft een – weliswaar eigenzinnig – stukje van Frankrijk, met vooral zon, zee en eten. Slechts af en toe komt het ware karakter van de streek bovendrijven. Niet verwonderlijk dus dat het *Office de Tourisme* van Concarneau me meldde dat het aantal Duitse toeristen wel verdubbeld is sinds Bannalecs eerste roman in 2012. Heel bewust kiezen onze Oosterburen ervoor in de sporen van commissaris Dupin te wandelen. Of je van een invasie kan spreken? Wellicht niet, maar toch bestaat er al een website voor Duitsers die het "echte" Bretagne willen verkennen zonder Bannalec[1]. Maar toch moet me dit van het hart: ook al gebruikt Bannalec vaak clichés, iemand die zulke prachtige beschrijvingen kan geven van de Bretonse kusten, natuur en wolkenhemels, kan niet helemaal verdorven zijn. Toch maar eens lezen dus tijdens de volgende vakantie in Bretagne!

1 Reizen zonder Bannalec: *www.france-naturelle.de/frankreich-urlaub/frankreich-tipps/buecher-bretagne.html*

RECENSIE

Medieval Welsh poems to saints and shrines

Als je Barry Lewis, inmiddels werkzaam als onderzoeker bij het Dublin Institute for Advanced Studies, ooit hebt ontmoet dan zal je hem hoogstwaarschijnlijk onthouden als een bescheiden, verlegen man met een enorme hoeveelheid kennis en passie voor detailwerk. Als je het boek *Medieval Welsh poems to saints and shrines* in de handen neemt dan overkomt je iets anders. Het bevat zeker een enorme hoeveelheid kennis, het is geschreven met passie voor details, maar het is niet bescheiden en zeker niet verlegen.

Het boek is onderdeel van de zogenaamde 'rode boekjes' reeks van de Dublin Institute of Advanced Studies, de "Medieval and Modern Welsh Series". Deze reeks bestaat voornamelijk uit tekstedities, vaak in dun formaat, en natuurlijk de "Grammar of Medieval Welsh" van D. Simon Evans. Eenieder die enkele van deze boekjes in de boekenkast heeft staan weet hoe handzaam, licht en compact ze zijn. Zo niet dit boek. Het is een indrukwekkend dik boek, die makkelijk drie van zijn kleinere neefjes op zou kunnen slokken. Een imponerend veertiende deel van de reeks.

Het werk is zowel kwantitatief als kwalitatief zeer uitgebreid. Hoewel Lewis in zijn voorwoord nog aangeeft dat hij door tijdgebrek niet aan alle gedichten is toegekomen die hij had willen bespreken, beslaat het boek maar liefst vijfentwintig laatmiddeleeuwse gedichten over Welshe heiligen en hun heilige plaatsen. Weer een voorbeeld van bescheidenheid bij de schrijver, maar niet bij het boek. Het is, zoals Lewis zelf ook zegt in zijn voorwoord, een boek dat zowel door enthousiastelingen van de (Laat) Middelwelshe taal als historici die enkel geïnteresseerd zijn in de inhoudelijke kant van de gedichten bruikbaar. Dit komt door de viertrapsraket die Lewis in het boek heeft gebouwd.

Allereerst beschrijft hij in zijn inleiding in erg duidelijke taal de ontwikkeling van heiligenverhalen en hoe deze vaak gekoppeld werden aan plaatsen en relieken. Voor mij, als leek op het gebied van heiligenverhalen, was het een erg verhelderend en beknopt geschreven stuk. Ik zelf word erg enthousiast van zijn bespreking van het metrum dat te vinden is in deze gedichten. Alle gedichten die in dit boek staan zijn geschreven in het zogenaamde *cywydd deuair hirion*-metrum geschreven, ofwel, *cywydd*. Dit metrum, en zijn varianten, houdt in dat er niet alleen eindrijm is (met een afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen die rijmen), maar ook een erg fraaie soort interne rijm. Lewis beschrijft dit in klare taal en weet ook voorbeelden te geven die uiterst illustratief werken. Voor iedereen die begint met het lezen van dergelijke gedichten echt een aanrader.

De tweede stap in de viertrapsraket is de daadwerkelijke editie van de vijfentwintig gedichten in het Welsh. Lewis heeft er voor gekozen om gedichten te selecteren die in maar enkele manuscripten of zelfs maar één manuscript voorkomen, zodat de editie relatief 'schoon' kan worden gehouden van alternatieve spellingen en voetnoten. Het resultaat is een mooie selectie van fraai gewrochten gedichten.

Als derde geeft Lewis zijn aantekeningen op regelnummer voor elk gedicht. Mijns inziens zit hier de echte rijkdom van het boek, als Lewis tekst en uitleg geeft bij de keuzes die hij heeft gemaakt bij het editeren en reviseren, tekstuele verwijzingen napluist en historische context biedt. De breedte van de kunde van Lewis is imponerend.

Als vierde breekt Barry Lewis enigszins met enkele van de andere 'rode boekjes' door een volledige Engelse vertaling van de gedichten te geven. Volgens hemzelf vooral bedoeld om het boek toegankelijk te maken voor een breder publiek. Hij is zich er van bewust dat zeker een kerkelijk thema ook onderzoekers zal trekken die niet veel kaas hebben gegeten van de subtiliteiten van de Welshe taal. Hiermee komt hij deze lezers tegemoet. Opvallend aan de vertalingen is hoe secuur hij dicht bij het Welsh blijft.

Zoals vaker bij deze reeks wordt het boekje afgesloten met een alfabetische *vocabulary*, wat ook weer de boodschap overbrengt die ik in het begin aanhaalde: er is niks bescheidens aan dit boek. Het maken van een heldere editie van gedichten en die vervolgens van zowel tekstuele notities, een Engelse vertaling én nog een woordenlijst te voorzien getuigt van een enorme breedte van kennis en oog voor detail. ☙

DAAN VAN LOON

■ Lewis, Barry, *Medieval Welsh Poems to Saints and Shrines* I (Dublin 2015). Dublin Institute for Advanced Studies, € 35,-.

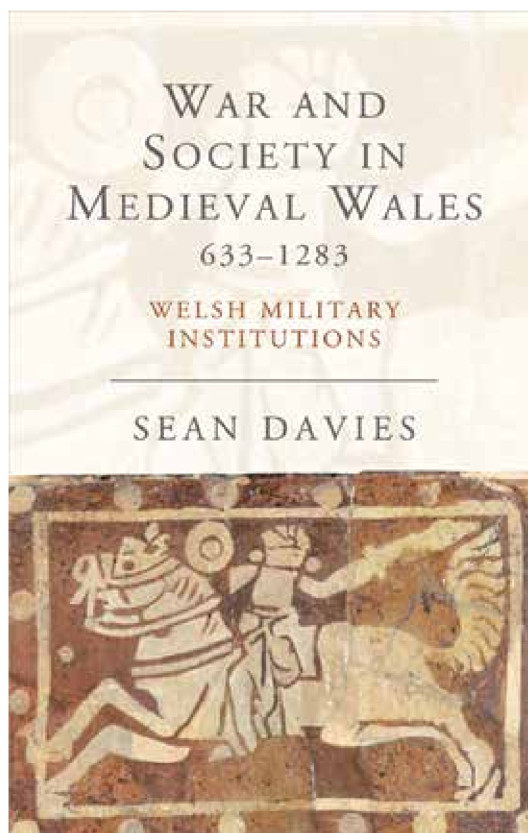
RECENSIE

War and society in medieval Wales 633-1283

Als je op zoek bent naar een gedegen werk over de manier van oorlogvoeren en de vele oorlogen die er gevoerd zijn in Wales gedurende de middeleeuwen, dan is het boek van Sean Davies echt iets voor jou. Het is een compact, maar zeer goed gevuld werk, dat veel aspecten van de manier van oorlogvoeren in Wales behandelt.

Stapsgewijs legt de schrijver uit hoe de militaire wereld er in Wales uit zag in de periode 633 tot 1283 na Christus en welke invloed dit had op de maatschappij. Waar mogelijk refereert hij naar archeologisch werk, maar het is voornamelijk een literatuuronderzoek. Dit is natuurlijk de grootste makke van het boek. Zo schrijft hij dat veel historische stukken met een korrel zout moeten worden genomen, omdat de schrijver ervan bijvoorbeeld bevooroordeeld was. Desondanks gebruikt Davies zelf deze stukken ook voor zijn onderzoek. Toch is het begrijpelijk dat hij het voornamelijk moet hebben over opgeschreven verslagen van veldslagen, want opgravingen tonen vaak niet aan wat de tactieken waren of hoe lang een oorlog of een veldslag heeft geduurd.

Het hoofdstuk over de oorlogstactieken van de Welshmen is zowel interessant als wat onoverzichtelijk door al de namen van koningen en *chieftains* die genoemd worden. Hierdoor is het af en toe wat lastig te volgen als er bijvoorbeeld verschillende Gruffudds genoemd worden in verschillende tijdsperiodes. Enige kennis van zaken, wat betreft de geschiedenis van Wales en de geografie, is op voorhand wel handig, aangezien bepaalde zaken niet uitgelegd worden en er vanuit gegaan wordt dat de lezer het wel weet. Het is echter niet zo dat dit boek uitsluitend voor insiders is.

Belangrijk voor de machthebbers in Wales was hun *teulu*. Aangezien niet elke leider genoeg geld had om een staand leger te onderhouden, waren ze in eerste instantie afhankelijk van hun 'familie'. De *teulu* was een van de hoekstenen van de Welshe maatschappij en het lidmaatschap was een privilege voor leden van de militaire aristocratie. Het was ook het belangrijkste element in de organisatie, administratie en de implementatie van de macht van een Welshe leider. De *teulu* wordt wel eens verward met de *gosgordd*, maar deze laatste is meer het gevolg van de leider en betreft ook het huishoudelijk personeel, terwijl het bij de teulu gaat om de militaire kant van het gevolg. Een *teulu* zou volgens het gedicht de Gododdin bestaan uit 300 leden. Davies ontkracht dit en zegt dat het ledental eerder rond de 50 zal liggen, maar het precieze aantal blijft onduidelijk.

Het overvallen, binnenvallen en plunderen van naastgelegen gebieden was een normaal onderdeel van het leven in Wales. Het was de belangrijkste reden voor oorlogsvoering en het gaf de mogelijkheid tot het uitoefenen van politieke macht. Naast de aristocratie had, net als op het vasteland van Europa, ook elk bisdom in Wales een eigen leger.

Als een koning een echt leger, ofwel *llu*, nodig had was dit vaak om een grote aanval te doen of juist om een aanval af te slaan. Ambitieuze koningen riepen vaak hun *llu* bijeen, dus alle dienstplichtige mannen. Vaak werd er ook gebruik gemaakt van huurlingen; dit waren vooral Ieren. Zo had Gruffudd ap Cynan een Ierse vloot bij zich in 1094 om de Normandiërs in Aberlleiniog aan te vallen.

De koningen in Wales beschikte niet over genoeg middelen om een groot leger voor een lange tijd op de been te houden. Daarom waren het vaak slechts korte campagnes.

Al waren ze niet zo van de geharnaste ridders en de grote open veldslagen en waren ze niet zo goed bewapend als de Normandiers of de Engelsen, toch maakten ze het iedere aanvaller lastig. De Welshmen waren geduchte vechters waarvan de Engelsen later dankbaar gebruik maakten tijdens de oorlogen in Frankrijk.

We leren veel over de tactieken van de Welshmen in het boek. De meest gebruikte tactieken waren een soort van guerrilla-

technieken. Men ging in de strijd met de Normandiërs of de Engelsen nooit direct het gevecht aan. Vaak vochten ze vanuit hinderlagen met hun tegenstanders. Een veel gebruikte tactiek was het de bergen in vluchten. Zo was vooral Snowdonia een geliefd gebied om heen te vluchten als er een grote strijdmacht Wales binnentrok. Binnen Wales zelf waren de gevechten meestal een gevolg van het roven van de veestapel van een aangrenzend gebied.

Al met al is *War and Society in Medieval Wales* een aanrader voor iedereen die zich interesseert in Wales en dan met name de oorlogen die daar gedurende de middeleeuwen gevoerd zijn en de invloed van oorlog op de Welshe maatschappij. Het boek leest makkelijk, wat ergens wel een verdienste is voor een boek waar zoveel informatie in staat, dat andere schrijvers er zeker de helft meer aan bladzijden voor nodig zouden hebben gehad. In het boek staan wat aannames die sommigen waarschijnlijk niet genoeg wetenschappelijk onderbouwd zullen vinden, maar die mij verder niet stoorden en juist verfrissend waren. En ook dit kwam ten goede aan de leesbaarheid. ☙

WOUKO VAN DE HAAR

■ Davies, Sean, *War and society in Medieval Wales, 633-1283: Welsh military institutions* (Cardiff 2014) University of Wales Press. 288 pg. ISBN 978 1 78316 139 3. Paperback € 24,99.

RECENSIE

Van helden, edelen en koeien: een recensie van Doris Edel, *Inside the Táin*

De verhalen uit de zogenaamde Ulstercyclus (d.w.z. verhalen die zich voornamelijk bezighouden met personages uit de provincie Ulster) behoren tot de middeleeuwse Ierse teksten die de afgelopen tijd relatief veel aandacht gekregen hebben. Zo vindt er bijvoorbeeld sinds een aantal jaren het Ulidia-congres plaats met de daarbij horende *proceedings*; en nu is er een nieuw boek van Doris Edel, voormalig leerstoelhouder van de opleiding Keltisch in Utrecht, over een aantal belangrijke personages uit de *Táin bó Cúailnge*, 'De runderroof van Cooley'. Dit wordt doorgaans gezien als het centrale epos van de Ulstercyclus en gaat over een strijd tussen de provincie Ulster enerzijds en de provincie Connacht, gesteund door de andere provincies van Ierland anderzijds.

In haar voorwoord geeft Edel aan dat dit werk de eerste literair-kritische studie is van de *Táin* in zijn geheel – dat wil zeggen, ze bekijkt hoe de personages in alle verschillende recensies van de tekst (I, II, III en IIb) afgeschilderd worden. Het idee achter de benadering die ze daarbij gebruikt is eerder toegepast door Ralph O'Connor in zijn studie van *Togail Bruidne Dá Derga* (zie mijn recensie daarvan in Kelten 61, p. 17), en is een idee dat tegenwoordig (gelukkig) meer aftrek vindt: dat de schrijvers of redacteurs van vroege Ierse teksten niet onkundig waren (zoals eerder dikwijls werd aangenomen), maar dat de tekst er met reden uitziet zoals hij eruit ziet.

Tevens benadert Edel de *Táin* als een semi-geletterd ('*semi-literate*', p. 18) product, dat wil zeggen, de versies die zijn overgeleverd hebben invloed ondergaan van zowel eerdere geschreven teksten als mondeling overgeleverde verhalen. Doordat dit soort teksten ouder materiaal van verschillende genres bevat, is er minder ruimte om de vorm en structuur zomaar aan te passen, iets dat wel mogelijk is als een werk begint als geschreven tekst.

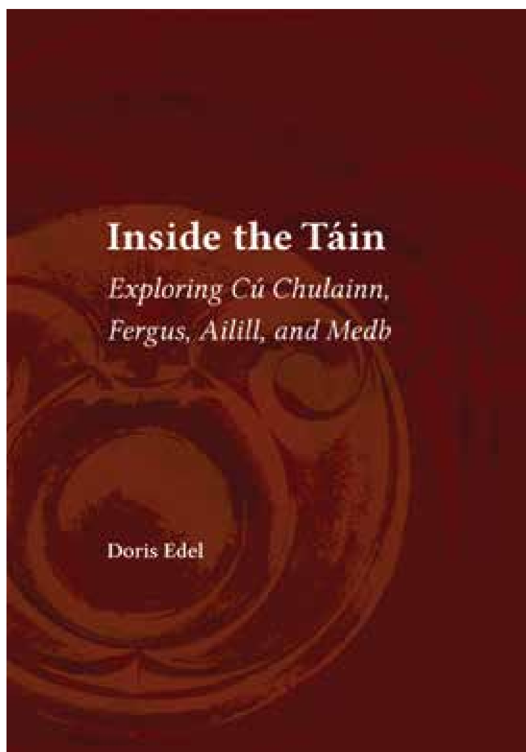
Het zeer nobele streven van het boek is '*to gain for the epic the broader and deeper interest it deserves*' (p. 7), met andere woorden, om het materiaal toegankelijker te maken voor academici (waaronder keltologen en mediëvisten), studenten en de geïnteresseerde leek, in de hoop dat de *Táin* zodanig eindelijk de aandacht zal krijgen die het verdient.

Na een voorwoord en inleiding kijkt Edel naar een viertal personages en de rol die zij spelen in alle recensies van de *Táin*: Cú Chulainn, de belangrijkste en soms nogal opvliegerige held van de provincie Ulster; Fergus, een Ulsterheld die is overgelopen naar het kamp van de koning en koningin van de provincie Connacht; en tenslotte Ailill en Medb, respectievelijk koning en koningin van de provincie Connacht. Dit wordt gevolgd door een appendix over andere belangrijke personages die niet

in detail in de hoofdtekst behandeld worden, en een tweede appendix met meer praktische informatie – de verschillende edities die er zijn, de structuur van de verschillende recensies, landkaarten, en een woordenlijst.

Edel is een expert op het gebied van de Ulstercyclus, en haar enthousiasme voor en diepgaande kennis van de *Táin* spreken duidelijk uit dit werk. Ze heeft het zichzelf met dit boek echter niet gemakkelijk gemaakt. Er is een gigantische hoeveelheid aan materiaal die bewerkt moet worden en gecommuniceerd moet worden aan een zeer divers lezerspubliek. En hier zit volgens mij ook een beetje het knelpunt in het werk. Het streven om een werk te schrijven dat voor iedereen toegankelijk en bruikbaar is, is uitermate prijzenswaardig, maar bijna onmogelijk om te doen, zeker wanneer het zo'n enorme hoeveelheid materiaal betreft. Voor een geïnteresseerde leek is het gevaar al te zeer de diepte in te gaan; voor de academicus of academica gespecialiseerd in de literatuur van de Ulstercyclus is het gevaar dat de materie niet diep genoeg gaat. In dit geval gaat het in dit boek vooral ten koste van de leek: er is vrijwel geen uitleg te vinden over wat de *Táin* is, of de Ulstercyclus, en belangrijke concepten die nodig zijn voor het begrip van de tekst worden soms niet of slechts heel summier uitgelegd – wat de *cess* is, bijvoorbeeld (een bovennatuurlijke vloek die de volwassen Ulsterhelden zo zwak maakt als vrouwen in een kraambed zodra ze aangevallen worden, waardoor Cú Chulainn vrijwel de enige persoon is die de provincie Ulster kan verdedigen). Er wordt jammer genoeg weinig verwezen naar de appendices, en in de woordenlijst ontbreken een paar woorden waar wel een aantal malen naar verwezen wordt (het woord *condailbe* bijvoorbeeld).

Dit probleem had mogelijk gedeeltelijk ondervangen kunnen worden door een inleidend hoofdstuk toe te voegen voor de lezer die niet of nauwelijks bekend is met de Ulstercyclus met daarin de achtergronden van de runderrooftocht, en de plot van de *Táin* volgens de verschillende versies. Eenieder die bekend is met de stof zou dit hoofdstuk eenvoudigweg kunnen overslaan. In sommige gevallen komt informatie later - in appendix 2, bijvoorbeeld; en de inleiding van het derde deel over Ailill en Medb zou mogelijk beter vooraan hebben kunnen staan, want daar wordt uitleg gegeven over een aantal algemene zaken (het zou mogelijk sowieso misschien beter zijn geweest dat laatste deel vooraan te zetten, omdat Cú Chulainn veel met Ailill en Medb te maken heeft, en Fergus naar hun kamp is overgelopen).

Het boek bevat veel noten met uitgebreide verwijzingen naar zeer veel secundaire literatuur – meer dan genoeg om je in vast te bijten als je meer te weten wilt komen. Ook staan er heel veel verwijzingen in de hoofdtekst, niet alleen naar plaatsen verderop of eerder in het boek, wat behoorlijk wat heen en weer geblader veroorzaakt, maar ook naar tekstpassages in de verschillende recensies van de Táin (die wel behandeld, maar niet geciteerd worden). Nu is het natuurlijk niet te doen om alle behandelde tekstpassages volledig in dit boek te citeren – dan zaten we op een boek van 1600 bladzijden -, maar bij het lezen zat ik nu met de verschillende edities om mij heen voortdurend te bladeren – en het is onwaarschijnlijk dat een geïnteresseerde leek of een mediëvist die zich niet of nauwelijks met Keltisch bezighoudt al die versies in de boekenkast heeft staan.

Dit is een lastig probleem – als je de diepte in wilt, moet je de teksten nu eenmaal met elkaar vergelijken. Maar hoe doe je dat als je ruimte beperkt is? De eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat ik daar ook zo een-twee-drie geen antwoord op heb.

Aan het einde van elk deel had ik persoonlijk graag een samenvatting gezien met daarin een analyse en alle belangrijke globale conclusies op een rijtje – wat zijn nu bijvoorbeeld de grootste verschillen tussen de recensies wat betreft de portrettering van de afzonderlijke helden? En dit geldt eigenlijk ook voor het boek in zijn geheel. Het bevat wel een epiloog, maar die is nogal aan de korte kant – en er staat zoveel interessante informatie in het werk dat het voor mij wel een uitgebreidere discussie had verdiend.

Wat taal betreft: het boek bevat een aantal wat vreemd aandoende taalconstructies (bijv. p. 6 '*we will confine us*' in plaats van '*ourselves*'). Op de achterflap ontbreekt wat tekst, en er staan wat kleine spelfouten in de tekst zelf, bijv. '*begone them*' op p. 198, waar '*them*' staat voor '*then*', en p. 231: *peasant-swoman* voor *peasant-woman* – maar verder ziet het er allemaal goed verzorgd uit.

Edel levert met dit werk een belangrijke bijdrage aan het vakgebied, en ik twijfel er niet aan dat dit boek verder onderzoek naar de *Táin* zal stimuleren. Dit belang ligt zowel in de benadering van de *Táin* als 'semi-geletterd' verhaal, als in het vergelijken van de verschillende recensies, en in de achterliggende gedachte dat elke tekst – hoe vreemd of ongestructureerd hij ook voor ons is als moderne lezer – waarde heeft, en niet zonder meer het resultaat is van een knullige schrijver. En dit is een absoluut cruciaal punt voor de keltologie (dat ik overigens al eerder heb gemaakt, maar het verdient het absoluut herhaald te worden): als de mensen die zich op professioneel gebied bezig houden met dit soort teksten ze al bestempelen als knullig of onkundig, hoe kunnen we dan in vredesnaam anderen overtuigen dat ze de moeite waard zijn?

RANKE DE VRIES

■ Doris Edel, *Inside the Táin. Exploring Cú Chulainn, Fergus, Ailill, and Medb* (Berlijn 2015), curach bhán publications, xi+371 pp., ISBN 978-3-942002-20-2 €39,90.

VERSLAG

XV International Symposium Societas Celtologica Nordica

24-26 augustus 2016. De Finse Sociëteit voor Keltische Studies (SFKS) viert haar 25e verjaardag in Helsinki. Een hele gebeurtenis, die wordt gevierd met het 15e internationale symposium. De Noordelijke broer van onze Stichting A. G. van Hamel heeft uitgepakt: er zijn zowel interessante *keynotes* van grote namen als paper presentaties van aanstormend talent. Het programma is veelzijdig en interessant, het is heerlijk zonnig en iedereen heeft er merkbaar zin in.

Ook ik behoor tot de gelukkigen en ben ingepland om te spreken over de Keltische zeemeermin. Of om preciezer te wezen: over hoe moderne media mensen verleiden om een nieuwe draai te geven aan de Keltische meerminnenmythologie. Maar voordat het zover is bezoek ik een aantal andere lezingen. Zoals die van prof. Tomás Ó Cathasaigh van Harvard, die zijn onderwerp iets aangepast had en nu sprak over overeenkomsten tussen Cú Chulainn en Fergus. (Hint: met name als je de vroegste episodes vergelijkt met de grote veldslagen kom je ze tegen!) Hij vulde zijn verhaal aan met leuke vertaalpuzzels, zoals bijvoorbeeld over het *cúl seirce*... een "*refuge of love*"? (Hull, Longes, pp. 48,66) Of "*a place for love*"? Zelf zou ik gaan voor "*a beloved spot*", maar laten we deze discussie eens voortzetten boven een Guinness (liever dan boven de Finse lunch van zoute havermoutpap met zoete jam).

De veelzijdigheid van Keltisch kwam mooi terug in het programma, met tussen de *key notes* door een blokkenschema van steeds vier keer twee verschillende sessies om uit te kiezen. Voor elk wat wils, met bijvoorbeeld Iers en Noors (met lezingen over de Ierse en Noorse mythologie en prosimetra) en *Technical Writing in Medieval Wales* (spreuken en medicijnen, de *Prydlyfr* en meer). Na een gezellige koffiepauze in het sfeervolle "wetenschapscafé" zat in het vakje Taalkunde en Metriek onder andere een interessante nieuwe gedachte van Esther Le Mair, over woordvolgorde in het Oud-Iers als aanwijzing voor het subject.

In de vierde sessie zaten Ierse Religie en Keltische cultuur en in laatstgenoemde mocht ik zelf presenteren. Mijn paper bouwde voort op de drie artikelen die ik voor Kelten mocht maken (over Keltische meerminnen[1], over de film Ondine[2] en over het woord *hiraeth*[3]) en citeerde ook Lian Blasse's mooie recensie van *Song of the Sea* uit Kelten 69. Mijn conclusie was dat Saoirse (de hoofdpersoon uit Song of the Sea) breekt met de traditie van de selkies, wat tekstueel en muzikaal wordt bevestigd door de soundtrack van de film. Het was fijn om te merken hoe betrokken de andere wetenschappers waren, er werden continu mailadressen uitgewisseld, iedereen dacht met elkaar mee, gaf elkaar tips en zette samenwerkingen op touw.

Afsluiter van de dag was een prachtig en intiem concertje door Vox Silentii, een vocaal ensemble, bestaande uit journaliste Johanna Korhonen en "klankpedagoge" Hilkka-Liisa Vuori, voor de gelegenheid bijgestaan door Tuomo Pulkkinen, die ook de transcripties en arrangementen verzorgde. Als duo en als trio zongen ze getijdengebeden

voor St. Columba (521-597) en St. Brigid (c 452 – c 525), zowel de originelen als moderne Finse hertalingen. Het ensemble deed haar naam eer aan, je kon een speld horen vallen aan de Kirkkokatu, en Korhonen legde uit dat “de stem van de stilte” niet alleen duidt op de stilte als startpunt van alle muziek, maar ook op stilte in het hart, om ruimte te maken om te luisteren en te bidden. Op vrijdag waren de laatste twee sessies, de vijfde was Irish Texts II en Moderne Keltische talen, de zesde was Ierse wetten en manuscripten en hagiografie.

De twee presentaties die mij het meest bijgebleven zijn waren toevallig (?) de andere twee in het blokje cultuur, verzorgd door Ciaran McDonough (NUI Galway) en John Collis (University of Sheffield). McDonough noemde haar presentatie *'The ‘island of saints and scholars’? Rethinking the Harmonious Country of the Past'* en bevatte hilarische teksten door zowel de aanhangers van de paganistische als die van de Christelijke versie van de geschiedenis van Ierland. Onder de titel *“Celts Ancient and Modern”* vertelde archeoloog Collins waar hij al meer dan een kwart eeuw aan werkt: het bij elkaar brengen van de grondslagen van de Keltologie en de archeologie. Hij legde veel uit over het *celtosceptisism*, het gat van duizend jaar tussen *“ancient”* [500 BC-500 AD] en *“modern”* [vanaf 1500 AD] en de *“universal Celtic warrior”*, gebaseerd op 19e eeuwse kolonialistische en racistische ideeën. Daarna daagde hij zijn publiek uit om mee te denken over de aanname “Kelten = sprekers van een Keltische taal = La Tène cultuur”. We hadden het over de constructie van identiteit en het probleem van zelf-definitie als norm, om te proberen voortaan nog gewetensvoller te labelen. Vol inspiratie kon ik weer op het vliegtuig terug naar Utrecht!

MARTINE MUSSIES

■ Keltisch Colloquium 2016

1. Mussies, Martine, “Keltische meerminnen: tussen verlangen en vrees” in: Kelten: Mededelingen van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies 47 5-7 (2010).

2. Mussies, Martine, “Hoe Keltisch is Ondine?” in: Kelten: Mededelingen van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies 55 2-4 (2012).

3. Mussies, Martine, “Welshe weemoed” in: Kelten: Mededelingen van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies 69 9-13 (2016).

BIBLIOGRAFIE

Publicatieoverzicht van Nederlandse keltologen in 2015

De redactie streeft ernaar de lezers van *Kelten* zo goed mogelijk op de hoogte te houden van de ontwikkelingen op het gebied van Keltische studies. Vandaar dat wij besloten hebben eenmaal per jaar een overzicht te plaatsen van de publicaties van Nederlandse keltologen. In alle gevallen gaat het om publicaties die gerelateerd zijn aan Keltische taalkunde, letterkunde, geschiedenis of archeologie. Hieronder treft u een alfabetische lijst van publicaties die officieel in het jaar 2015 zijn verschenen. De publicaties in *Kelten* zijn niet in deze lijst verwerkt, maar zijn te raadplegen via *www.vanhamel.nl/stichting/Inhoudsopgaven_Kelten*. Bij het samenstellen van de lijst hebben we gebruikgemaakt van de gegevens voor zover deze bij ons bekend of door ons traceerbaar waren. In dit opzicht benadrukken we het voorlopige karakter van deze lijst. Graag willen we onze informanten bedanken voor hun bijdragen aan deze lijst. Mocht u aanvullingen hebben, dan kunt u contact opnemen met *biblio@vanhamel.nl*. De gegevens zullen dan in de volgende lijst verwerkt worden. Voor informatie over eerdere publicaties van Nederlandse keltologen verwijzen we de lezer naar de online versie op *www.vanhamel.nl/codecs/PONK*. Inmiddels zijn op deze plaats ook weer meerdere aanvullingen verwerkt.

Band-Dijkstra, Linus

Middle Welsh 1sg. pres. ind. *oef* 'I am' and early southern Welsh orthography.
In: *Studia Celtica* 49 (2015) 183–196.

Beuken, Ruud van den

MacLiammóir's minstrel and Johnston's morality: cultural memories of the Easter Rising at the Dublin Gate Theatre.
In: *Irish Studies Review* 23:1 (2015) 1–14.

Borsje, Jacqueline

Celtic spells and counterspells.
In: Katja Ritari en Alexandra Bergholm (red.), *Understanding Celtic religion: revisiting the pagan past*, New Approaches to Celtic Religion and Mythology (Cardiff: University of Wales Press, 2015) 9–50.
Online: *dare.uva.nl/record/1/492707*

Edel, Doris

Inside the Táin: exploring Cú Chulainn, Fergus, Ailill, and Medb (Berlijn: curach bhán, 2015).

Jaski, Bart

The strange case of Ailill mac Mágach and Cet mac Mátach.
In: Emer Purcell, Paul MacCotter, Julianne Nyhan en John Sheehan (red.), *Clerics, kings and vikings: essays on medieval Ireland in honour of Donnchadh Ó Corráin* (Dublin: Four Courts Press, 2015) 440–451.

Leerssen, Joep

(red.), *Encyclopedia of romantic nationalism in Europe (ERNiE)*, online: Study Platform on Interlocking Nationalisms.
Online: *www.romanticnationalism.net*.

'Why sleeps O'Conor'? Charles O'Conor and the Irish nationalization of native historical consciousness.

In: Luke Gibbons en Kieran O'Conor (red.), *Charles O'Conor of Ballinagare: life and works* (Dublin: Four Courts Press, 2015) 244–254.

Convulsion recalled: aftermath and cultural memory (post-1798 Ireland).
In: Marek Tamm (red.), *Afterlife of events: perspectives on mnemohistory*, Palgrave Macmillan Memory Studies (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015) 134–153.

Public opinion, common knowledge.
In: John Cunningham en Niall Ó Ciosáin (red.), *Culture and society in Ireland since 1750: essays in honour of Gearóid Ó Tuathaigh* (Dublin: Lilliput Press, 2015) 23–32.

Tribal ancestors and moral role patterns.
In: Joanne Parker (red.), *The harp and the constitution: myths of Celtic and Gothic origin* (Leiden en Boston: Brill, 2015) 13–25.

Meens, Rob

With one foot in the font: the failed baptism of the Frisian king Radbod and the 8th-century discussion about the fate of unbaptized forefathers.
In: Pádraic Moran en Immo Warntjes (red.), *Early medieval Ireland and Europe: chronology, contacts, scholarship. A Festschrift for Dáibhí Ó Cróinín*, Studia Traditionis Theologiae 14 (Turnhout: Brepols, 2015) 577–596.

Pronk, Tijmen

Singulative *n*-stems in Indo-European.
In: *Transactions of the Philological Society* 113:3 (2015) 327–348.

Roymans, Nico

[met Manuel Fernández-Götz]
The politics of identity: Late Iron Age sanctuaries in the Rhineland.
In: *Journal of the North Atlantic* 8 (2015) 18–32.

[met Manuel Fernández-Götz]
Caesar in Gaul: new perspectives on the archaeology of mass violence.
In: Tom Brindle, Martyn Allen, Emma Durham en Alex Smith (red.), *TRAC 2014: proceedings of the Twenty-Fourth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference* (Oxford: Oxbow Books, 2015) 70–80.

[met Manuel Fernández-Götz]
Fire and sword. The archaeology of Caesar's Gallic War.
In: *Military History Monthly* 56 (mei 2015) 52–56.

Schrijver, Peter

Pruners and trainers of the Celtic family tree: the rise and development of Celtic in the light of language contact.
In: Liam Breatnach, Ruairí Ó hUiginn, Damian McManus en Katharine Simms (red.), *Proceedings of the XIV International Congress of Celtic Studies, held in Maynooth University, 1–5 August 2011* (Dublin: School of Celtic Studies, Dublin Institute for Advanced Studies, 2015) 191–219.

Stam, Nike

Meertalige middeleeuwen – taalwisselingen in de marges.
In: *Madoc: Tijdschrift over de Middeleeuwen* 29:3 (2015) 139–147.

Tigges, Wim

Tochmarc Étaíne: an Old Irish narrative (Den Haag: Wim Tigges, 2015).

Toorians, Lauran

Burorina van Domburg.
In: *Zuidwesterheem: Informatieblad van de AWN-vrijwilligers in de archeologie, afdeling Zeeland* 27:84 (september, 2015) 18–21.

Naamkundige analyse van het theoniem Arcanua.
In: Ton Derks en B. de Fraiture (red.), *Een Romeins heiligdom en een vroegmiddeleeuws grafveld bij Buchten (L.). Verslag van een archeologisch noodonderzoek (1976)*, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 226 (Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2015) 156–157.
Online: *cultureelerfgoed.nl/publicaties/een-romeins-heiligdom-en-een-vroegmiddeleeuws-grafveld-bij-buchten-l*

No badger in the bag.
In: *Zeitschrift für celtische Philologie* 62 (2015) 199–211.

Recensie van:
Loicq, Jean, *Les noms de rivières de Wallonie, y compris les régions germanophones. Dictionnaire analytique et historique*, Mémoires de la Commission Royale de

Toponymie en de Dialectologie, section Wallonne 26 (Leuven en Parijs: Peeters, 2014).
In: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 24 (2015) 47–49.

Afdalen van een berg in Wales.
In: *Brabant Cultureel* 64:6 (december, 2015).
Online versie: *www.cubra.nl/specialebijdragen/Brabant-Cultureel/BC_BL_201506/lauran_toorians_louis_soeterbroek.htm*

Vaan, Michiel de

Reduplicated demonstratives in ancient Indo-European languages.
In: *Transactions of the Philological Society* 113 (maart 2015) 38–52.

Before the birds started nesting: linguistic diversity in the early-medieval Low Countries.
In: Annemarieke Willemsen en Hanneke Kik (red.), *Golden middle ages in Europe: new research into early-medieval communities and identities* (Turnhout: Brepols, 2015) 8–14.

Vaart-Verschoof, Sasja van der

Fragmente des Fürstlichen. Vorläufige Ergebnisse zu den Bestattungssitten ältereisenzeitlicher Eliten in den Benelux-Ländern.
In: Raimund Karl en Jutta Leskovar (red.), *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 6. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie*, Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 42 (Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum, 2015).

Vries, Ranke de

Instances of mirrored alliteration in the earliest Irish poetry.
In: *The Australian Celtic Journal* 13 (2015) 33–95.

Woudhuizen, Fred C.

Some Celtiberian *tesserae hospitales*.
In: *Ollodagos: actes de la Société Belge d'Études Celtiques* 31 (2015) 3–36.

DENNIS GROENEWEGEN

Nieuws

Prehistorische moordpartij in Frankrijk

In Achenheim te Frankrijk hebben archeologen de resten gevonden van een bloedbad dat zesduizend jaar geleden plaatsgevonden heeft. De ontdekking werd gedaan tijdens het opgraven van een neolithisch verblijf. De resten werden gevonden in een ondergrondse silo bedoeld voor het opslaan van graan en andere soorten voedsel. Maar bij het openen van de put bleek deze gevuld te zijn met de skeletten van tien mensen die een extreem gewelddadige dood waren gestorven.

Uit de posities waarin de lichamen zijn gevonden, op hun rug, zij en buik, blijkt dat de resten haastig en snel gedumpt zijn in de silo. Zes van de skeletten waren compleet en waren mannelijk, waarvan er een van een adolescent was en de overige volwassenen toebehoorden. Allen waren ze op brute wijze vermoord en hadden gewelddadige klappen ontvangen, waar de overvloedige botbreuken gevonden in de benen, handen, voeten, ribben en schedels van getuigen. Daarnaast zijn er vier losse armen van verschillende mensen gevonden. Deze dienden waarschijnlijk als oorlogstrofeeën, zoals soortgelijke resten die gevonden zijn bij de nabijgelegen begraafplaats te Bergheim.

❐ *Bron: irisharchaeology.ie/2016/06/french-archaeologists-uncover-6000-year-old-massacre/*

Luchtbeelden Dun Deardail gemaakt

Er zijn nieuwe luchtbeelden gemaakt van de opgraving van de walburcht of *hillfort* Dun Deardail te Lochaber in Schotland. Gesitueerd op een strategische heuvel bij Sgorr Chalum kijkt het fort uit over de rivier Nevis in Glen Nevis. Tot kort was er weinig bekend over het fort. In de zomer van afgelopen jaar zijn archeologen begonnen met de opgraving van het fort. Tijdens de eerste fase van dit drie jaar durende project worden de verdedigingswerken worden bestudeerd. Deze waren

verglaasd, wat betekent dat steen en hout in de muren lang tijd werden verbrand op een hoge temperatuur, waardoor het steen samensmolt. Archeologen zijn van mening dat het fort waarschijnlijk gebouwd is in het eerste millennium voor Christus, maar dat het daarna meerdere keren bewoond en gebruikt is geweest.

❒ *Bron: http://www.bbc.com/news/uk-scotland-highlands-islands-37366363*

❒ *intlink_from_url=http://www.bbc.com/news/topics/1b508152-6d1f-46d4-80b2-a2d670e5f660/archaeology&link_location=live-reporting-story*

Oudste handgeschreven documenten in het Verenigd Koninkrijk opgegraven

Tijdens een opgraving onder een kantoorgebouw in Londen is men op houten tabletten of schrijfplankjes gestuit. Op de tabletten zijn de lichte afdrukken van woorden te zien die geschreven waren op bijenwas, aangebracht met een metalen stylus of pen, bijna tweeduizend jaar geleden. De plankjes waren gemaakt van gerecyclede stukjes sparrenhout van oude tonnen. Er zijn in totaal 405 tabletten gevonden, waarvan deskundigen er inmiddels 87 hebben weten te vertalen. De boodschappen hiervan geven een kijkje in het leven van de pioniers-gemeenschap die de nieuwe grenzen van het Romeinse rijk ontdekten. Voor deze ontdekking waren er niet meer dan negentien soortgelijke leesbare tabletten bekend in Londen.

Een van de oudste tabletten is geadresseerd aan 'Londinio Mogontio' ofwel Mogontius van Londen, en blijkt uit het eerste decennium na de Romeinse invasie van Londen in 43 na Christus te komen. Dit is de eerste referentie naar de Keltische naam voor Londen die de Romeinen gaven aan de stad, een halve eeuw voor Tacitus de naam in zijn werk noemde. De nieuwe vondst bevat de namen van bijna honderd personen, en de tekst op de tabletten representeren onder andere juridische en zakelijke transacties, rekeningen en oefeningen in het schrijven van het alfabet en cijfers. Het was bekend dat bij de locatie in het verleden al vondsten aan het licht waren gebracht tijdens werkzaamheden, zoals de tempel van Mithras in 1954. Archeologen vreesden dat er weinig historische resten over waren, maar per toeval bleek een klein gedeelte van het terrein nog onaangetast te zijn. Wetenschappers doen momenteel nog onderzoek naar de vondsten, maar een selectie hiervan zal in 2017 te zien zijn in het gebouw dat wordt gebouwd op de locatie van de opgraving.

❒ *Bron: www.theguardian.com/uk-news/2016/jun/01/tablets-unearthed-city-glimpse-roman-london-bloomberg*

Prehistorische Cochno steen gevonden

In Clydebank, een plaats in Schotland, is een prehistorische stenen paneel opgegraven uit 3.000 na Christus vlakbij een woonwijk. De steen wordt beschreven als een van de beste Europese voorbeelden van Neolithische *cup and ring marks*, inkervingen in steen in de vorm van een rechte lijn omgeven door concentrische ringen. Archeologen maken gebruik van 3D-technologie bij het opgraven van het paneel om het tot in detail vast te leggen. Studenten en professoren van het departement van archeologie van de Universiteit van Glasgow hebben tonnen modder verwijderd van de steen, waarna de brandweer het resterende slik weg hebben gespoten.

Het bestaan van de steen was al langer bekend, maar vanwege diens kwetsbare positie in het midden van een moderne woonwijk besloot men om in 1965 te steen te begraven om verdere schade te voorkomen. Uit een proefopgraving afgelopen jaar bleek dat er veel moderne graffiti aangebracht is op het paneel. Het departement van archeologie van de Universiteit van Glasgow werkt samen met de Factum Foundation om hoge resolutie data van het paneel te verzamelen voor het weer wordt herbegraven. Aan de hand van de opgenomen gegevens is het plan om een levensgrote kopie van de steen te reproduceren.

❒ *Bron: www.bbc.com/news/uk-scotland-37290979*

Skipsea Castle blijkt grafheuvel te zijn

Skipsea Castle, een voormalig Normandisch kasteel in Yorkshire, blijkt 1.500 jaar ouder te zijn dan eerder werd aangenomen. Bovendien werd het kasteel waarschijnlijk op een grafheuvel uit de Ijzertijd gebouwd. Met zijn omvang van 85 bij 13 meter, is het tevens de grootste grafheuvel uit de IJzertijd in Engeland. Aan de hand van archeologisch onderzoek van de grond is aangetoond dat de kern van de terp niet uit de Normandische tijd dateerde, maar 2.500 jaar oud was. Waarschijnlijk hebben de Noormannen bij hun komst de bestaande heuvel gebruikt als de basis voor hun mottekasteel. De leider van de opgraving, Jim Leary van de Universteit van Reading, denkt dat er meer mottekastelen in het land zijn die een veel oudere kern hebben, en is van plan tien andere gelijksoortige terpen in het land te onderzoeken het komende jaar.

❒ *Bron: www.theguardian.com/science/2016/oct/03/skipsea-castle-yorkshire-built-on-iron-age-mound*

Verloren gewaand kasteel teruggevonden

In Ierland is een kasteel dat meer dan 250 jaar zoek was in het midden van een dorp teruggevonden. Een

amateurhistoricus is per toeval op de muren gestuit in het struikgewas. Op een tekening uit 1741 van Clones, in county Monaghan, is te midden van het kleine stadje een kasteel te zien. Echter was het kasteel nergens op de kaarten terug te vinden. Een opgraving in de jaren negentig leverde ook niets op. Afgelopen maart vond George Knight de locatie van het kasteel, haar muren overgroeid door klimop. Het gebouw zelf was hergebruikt voor agricultuur. Hij wist van het bestaan van het gebouw af, maar historici hadden het afgedaan als een constructie van weinig historische waarde. Het kasteel was hoogstwaarschijnlijk gebouwd in het begin van de zeventiende eeuw door de familie Lennard-Barret. Archeologen gaan verdere opgravingen doen in Clones.

❒ *Bron: www.telegraph.co.uk/news/2016/08/26/amateur-historian-stumbles-across-irish-towns-castle-that-was-lo/*

Agenda

Tentoonstelling over het boek van Fenagh (1516)

22 augustus - 22 november 2016, Dublin (Ierland)

Het boek van Fenagh (RIA MS 23 P 26) is een Iers manuscript uit 1516 met daarin het verhaal van St Caillín – stichter van de vroegchristelijke gemeenschap op Fenagh. Het boek is een mooi voorbeeld van de laatmiddeleeuwse Ierse manuscript-productie tradities, en vanwege diens 500e verjaardag is er van 22 augustus tot 22 november een tentoonstelling over in de Royal Irish Academy (maandag tot en met vrijdag van 10:00 tot 16:30, toegang is gratis). Het boek is overigens reeds gedigitaliseerd en in te zien via www.isos.dias.ie. Voor meer informatie over de tentoonstelling zie ook https://www.ria.ie/events/book-fenagh-500th-anniversary.

Celebrating the Saints: A Focus on Martyrologies and Calendars

28 – 29 oktober 2016, Dublin (Ierland)

The Department of Irish and Celtic Languages and the Trinity Long Room Hub Arts and Humanities Research Institute are pleased to announce that they are hosting an interdisciplinary symposium entitled Celebrating the Saints: A Focus on Martyrologies and Calendars. This symposium calls attention to martyrologies and saints calendars from the early medieval to early modern period in both Latin and the vernacular, and brings together scholars from diverse fields of expertise. Over the space of two days, the symposium will feature contributions from historians, Celticists, Latinists, Anglo-Saxonists and theologians, as well as a round table discussion with a view to exploring new comparative approaches and avenues for future research. The keynote lecture will be given by Prof. Pádraig Ó Riain. Kijk op https://celebratingthesaints2016.wordpress.com/ voor meer informatie.

Rediscovering the Vikings: Reception, Recovery, Engagement

25 – 26 november 2016, Cork (Ierland)

Het World-Tree Project is een zogeheten 'large-scale community collection initiative' in Oudnoors en Viking studies, en wordt gesponsord middels een beurs van de Irish Research Council. Het interactieve digitale archief zal worden vrijgegeven op 25 november en voor dit heugelijke moment wordt een interdisciplinair symposium gehouden aan de University College in Cork. Op dit symposium zullen menig onderzoekers vanuit verschillende disciplines hun werk presenteren met betrekking tot de verschillende aspecten van de Viking cultuur in het verleden én heden. Onder andere Kevin Crossley-Holland, Judith Jesch en Neil Price zullen hun werk presenteren. Kijk voor meer informatie op *www.worldtreeproject.org* en *www.uccconferencing.ie/product/rediscovering-the-vikings-reception-recovery-engagement-25-26112016*.

Mededelingen

Oproep voor overzicht bachelor- en masterscripties

Elk jaar wordt in het februarinummer van *Kelten* een overzicht gepubliceerd met de titels van bachelor- en masterscripties die in het voorgaande academische jaar zijn ingediend. Enig criterium is dat ze over een Keltisch onderwerp handelen. Op deze manier wil de Stichting publiciteit geven aan het onderzoek van studenten Keltisch in Nederland, zodat we zowel een podium kunnen bieden aan jonge keltologen als een geïnteresseerd publiek kunnen laten zien waarmee de nieuwe generatie zich bezighoudt. Het overzicht van scripties van het academische jaar 2015–2016 verschijnt in het volgende nummer van *Kelten* (nummer 72, 2016). Voor een belangrijk deel zullen we ons hierbij baseren op de gegevens zoals die op Igitur (*igiturarchive.library.uu.nl*), een digitaal archief van de Universiteit Utrecht, staan vermeld. Om echter een zo compleet mogelijk overzicht te kunnen bieden hebben we de hulp van informanten nodig. Dus bent u pas afgestudeerd en heeft u voor het jaar 2015–2016 een bachelor- of masterscriptie geschreven over een Keltisch onderwerp (in de brede zin van het woord), of kent u zo iemand, dan vragen wij u vóór 1 december een email te sturen aan *redactie@vanhamel.nl*, met vermelding van de auteur, de titel van de scriptie, en naam van de opleiding en universiteit.

Van Hamel-nieuwsbrief

Wilt u per e-mail op de hoogte worden gehouden van alle activiteiten (lezingen, colloquium, etcetera) die de Stichting organiseert? Geef u dan nu op voor de Van Hamel-nieuwsbrief. Dit kunt u doen door een e-mail te sturen naar *secretariaat@vanhamel.nl*, met opgave van naam en e-mailadres, en o.v.v. 'Van Hamel-nieuwsbrief'. Ook als u geen begunstiger bent, maar wel graag op de hoogte wenst te blijven, kunt u zich hiervoor opgeven. Aanmelding voor de nieuwsbrief is uiteraard kosteloos.

Kopij

Het blad *Kelten* is afhankelijk van de inzet van diegenen die zich bezighouden met de Keltische talen en cultuur. Iedereen die een bijdrage wil leveren in de vorm van een artikel, een recensie of een verslag van activiteiten op het gebied van de Keltische talen en cultuur, wordt daarom van harte uitgenodigd dit te doen! Het maakt daarbij niet uit of u bijvoorbeeld student of oud-student bent, reeds actief als keltoloog of bezig met gerelateerd onderzoek. Ook als er items voor de nieuwspagina of de agenda zijn, of als u iets wilt schrijven over een persoon, plaats of voorwerp uit de Keltische wereld, dan vernemen wij dat graag op onderstaand adres. De redactie hanteert enkele auteursrichtlijnen die zijn te raadplegen op *www.vanhamel.nl*, of anders op te vragen bij *redactie@vanhamel.nl*. Bijdragen kunt u als bijlage via e-mail opsturen naar *redactie@vanhamel.nl*. Kopij voor *Kelten* 73 (lente 2017) moet vóór 1 maart bij de redactie binnen zijn.